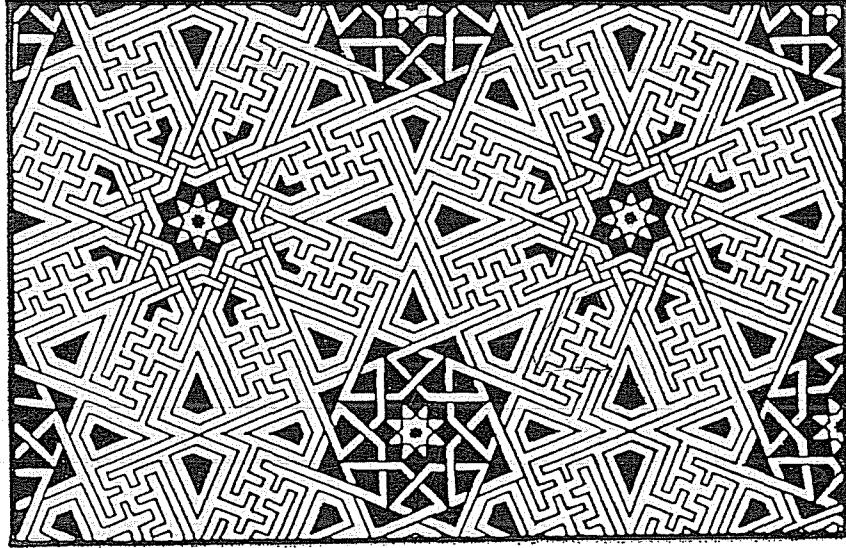

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

5. Millî Mevlânâ Kongresi

(TEBLİĞLER)

3 - 4 MAYIS 1991
KONYA

MEVLÂNÂ'NIN TASAVVUFÎ GÖRÜŞÜNE GÖRE İNSAN

Prof. Dr. İbrahim DÜZEN

İnsan oğlunun kulağına, mustarib, muhtaç ve huzursuz kütlelere, inancını, iman heyecanını, Allah sevgisini sebil sebil dağıtan ve insanlığı hayvani içgüdülerin esaretinden kurtararak berrak ve muhasebeli bir ruha, bir vicdan hürriyetine erdirmeyi isteyen büyük Türk düşünür ve mutasavvufu Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Selçuk Üniversitesi'nce tertiplenen V. Millî Mevlânâ Kongresi münasebetiyle burada toplanan Mevlâ muhibbi siz kıymetli dostlarıma Mevlânâ'nın tasavvufî düşünceleriyle ilgili bir nebze bilgi vermekten mutluluk duymaktayım.

Bu tebliğde özellikle Mevlânâ'nın insana bakış tarzı ağırlıklı olmak üzere Mesnevi'den bazı beyitleri okuyarak onları yorumlamak suretiyle Mevlânâ'nın bu konudaki görüşlerini izah etmeye çalışacağım.

Varlık âlemi, yaradannın, kendi güzelliğini göreceğ göz ve sevecek gönül aramasıyla var olmuştur. Nitekim hadis-i kutsi olduğu söylenen: “Ben bilinmeyen bir hazine idim, bilinmeyi sevdim, arzu ettim ve bilineyim diye kainatı yarattım” sözü de bunun ifadesinden başka bir şey değildir. Varlıkların görünüş halinden önce sen, ben yoktük. Yalnız Allah vardı.

قالو بلى المت بربكم كان الله ولم يكن معه شيء Her şey ondan ibaretti. İnsan da ilahi alemdeydi. Her ruh, o alemde yüce Allah'ın

“Ben sizin rabbınız değil miyim? hitâbına evet demişti” (Kur'an-ı Kerim 7/172). İşte bu deyiş ruhun ateş, hava, su ve topraktan meydana gelen insanın, organizmasında olma macerasında ilk adımdır. Ruhlar o eleşt toplantısından ayrılarak kadın, erkek bu âleme aktılar. Bir taraftan da Allah'ın cemalini görmeye ve sevmeye kabiliyetli gözler ve gönüller oldular. Öbür yandan da ondan uzak düşmüş olmanın meydana getirdiği en büyük ayrılığın acısına düştüler. İşte mutlak kemal ve mutlak hakikat sevgisi ve arayıcılığı, bu ayrılığın bir neticesidir. Aslında bu arayış bir bakıma kendimizi, kendi benliğimizi bulma çabası ve gayretidir. İnsan bu varlığı ve bu güzelliği idrak

vazifesiyle yaratıldı. Hadise ان الله تعالى خلق آدم على صورته الرحمن

hükmünce oldu. Ve insan kendisini yaratanın isim ve sıfatlarıyla değerlendirilmiş olarak bu âlemde fânî bir vücuda büründü. Ancak her insanda Hakkın isim ve sıfatlarının tecellisi zuhuru aynı olmadı. Türlü türlü derece derece oldu. Ruhlar ezeli kabiliyetlerine göre bu tecellîyi kavrayabiliyorlar. Vücutu canlı iken, irâki, gerçeği sezme kabiliyeti ölmüş kimseler çoktur. Doğru olan, insanın Allah bilgisi, mârifetullah ve Allah sevgisi, muhabbetullah ile canlı ve diri olmasıdır. Kalbinde aşk ve iman nuru ve vicdanında irfan mihengi bulunan faziletli kimseler, Allah'tan gelen şefk ile yakını, şüphe ile gerçeği ayırt edebilir. Demekki şüphe ve endişeden kurtulup büyük gerçeği irfan yoluyla bilme imkânı bulunabilir. Peki bu nasıl mümkün olacaktır? Bunu izah edebilmek aslında Mevlânâ'nın bütün düşüncelerini bir nevi ortaya atmak gibi bir şey. Bu ise ancak ciltler dolusu kitaplara bir kaç ömre sığabilecek bir hadisedir. Bu itibarla biz burada bu düşüncenin insanla ilgili kısmının bir özeti vermeye çalışmak durumundayız. Her şeyden önce şunu söylemek icab eder ki Mevlânâ'nın düşüncesinin temel mihengi insandır. O halde insan nedir? Mevlânâ'ya göre insan, varlıklar içinde Allah'ın bütün sıfatlarına mazhar olan yegane varlıktır. Her şey insandadır. O Allah'ın cemalinin aynasıdır. Onun için insan her dilediğini kendisinden istemelidir. İnsan büyük bir şeydir ve içinde her şey yazılıdır. Fakat karanlıklar ve perdeler bırakmaz ki içindekileri okuyabilsin. İnsan konuşan bir hayvandır derler. O halde insanın iki yönü vardır. Hayvanlık yönü ve insanlık yönü. Hayvanlık yönünün gıdası şehvet verici şeyler, istek ve arzulardır. İnsanlık yönünün gıdası ise, bilgi hikmet ve Allah'ın cemalidir. İnsanın hayvanlık tarafı Hak'tan, insanlık tarafı da dünyadan kaçmaktadır. Bu özellikleriyle insan, kainatın bir özeti, tezatlarla dolu küçük bir âlem mesabesinde. İnsanda o kadar büyük bir aşk, hırs, arzu ve üzüntü vardır ki binlerce alem kendisinin olsa yine huzur bulamaz. Bu zevklerin, arzuların hepsi bir merdivene benzer. Merdivenin basamakları oturup kalmak için elverişli değildir. Üzerine basıp geçmek için yapılmıştır. Uzun yolu kısaltmak ömrü bu merdiven basamaklarında heder etmemek için çabuk uyanan ve durumu bilen insana ne mutlu.

Mevlânâ'nın Fih-i Mâfih ve Mesnevi adlı eserlerinden iktibas ettiğim bu sözlerinden de anlaşıldığı vecheyle, Mevlânâ insanın gerçek mahiyet ve değerini kavramış ve ona layık olduğu değeri vermiştir. Peki bu değerli ve tezatlarla dolu varlığın asıl amacı ne olabilir? Biraz önce de işaret edildiği gibi hiç şüphesiz onun en büyük amacı, Allah'ı tanıması, bilmesidir. Çünkü yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de **و ما خلقت الجن و الانس الا ليعبدوني**

“Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler, beni tanısunlar diye yarattım” buyurmuşlardır. Bir hadis-i kutside de yaratılışın asıl sebebinin ise Allah'ın sevgisi olduğu ifade edilmektedir. O halde marifet ve aşk, bilgi ve sevgi varlığın iki temel gereği ve insanın asıl maksat ve hedefi neşesi, zevki hayat ve bekâsı demektir.

Konuyla ilgili olarak Muhiddin İbn Arabî'nin Futuhat-ı Mekkiyye adlı eserinde yer alan şu manzumeyi de burada hatırlatmak yerinde olur kanaatindeyim.

تأمل سطور الكائنات فانها
من الملء الاعلى اليك رسائل
وقد خط فيها لو تأملت سطرها
على كل شيء ما خلا الله باطل

(Futuhat-ı Mekkiyye, cilt 3, s. 476)

“Kainat kitabının satırlarını düşün. Bunlar metafizik aleminden sana gönderilmiş mektuplardır. Eğer kainat kitabının satırlarını dikkatlice mütaala edersen her satırında Allah’tan başka her şey yok olmaya mahkumdur yazısının yazıldığını görürsün.”

Bu durumda Allah’ın sıfat, isim ve fiillerini idrak edebilmek bir bakıma insanın kainatı ve kendisini iyi bilmesine bağlıdır. Zira insan da bir anlamda kâinatın küçültülmüş şeklidir. İnsanın Allah’ı tanınması kendisini, kendi mâhiyetini kavramasına bağlı bulunmakla beraber insanın kendi kendini tanıması da varlık âlemini bilmesi ölçüsündedir. İşte “Kendini bilen Rabbin bilir” sözünün asıl anlamı da budur. Bu işin ise pek kolay olmadığı göz önündedir. İnsanı tanımak ve varlık âleminin sırlarını çözmeye çalışmak ve bu sâyede Allah’a varmak. İşte İslâm tasavvufunun ana hedefi ve gâyesi. Dikkat edilirse bugünün pozitif ilminin de asıl gâyesi insan ve kâinat denen iki muammânın sırlarını keşfetmek araştırmak esasına dayanır. Ama maalesef asıl hedef ve gâyeden mahrum olarak. İşte biz müslüman Türk araştırmacıları olarak ilmi çaba ve araştırmalarımızda asıl hedefi unutmadan neticeye varmaya çalışırsak insanlığa özlenen, büyük bir hizmeti yerine getirmiş oluruz.

Şimdi insanın kendini ve kâinatı tanıması ne ile mümkün olabilir? Mevlânâ bu noktada iki önemli fonksiyona işaret eder. Bunlardan birincisi akıl ve ona bağlı olarak objeler dünyasını yakından tanımak yani bilgi. İkincisi İlâhî aşk sevgi ve buna bağlı olarak objeler âleminin ötesindeki gerçekleri sezmek ve görebilmek. Yani iman gücü. İnsanı insan yapan iki güç, akıl ve iman, bilgi ve sevgi. Aklımızla tek tek eşyayı, cüz-i gerçekleri kavrarız. Sınırlı da olsa ilâhî marifet konusunda akıl bize yardımcı olmaktadır. Akıl ve onun gereği olan bilgi bir bakıma insanın özüdür. Çünkü insanın eşyaya bakış tarzını değiştirir, ona yön verir. Bu itibarla Mevlânâ’nın ifadesiyle;

ای برادر تو همان اندیشه
ما بقى تو استخوان و ریشه

(Mesnevi II, s. 26, beyt 277)

“Kardeş sen ancak o düşünceden ibaretsin. Ondan başka varlığın bakımından kemikten ve deriden ibaretsin.” Mevlânâ bir başka yerde de sevgi de bilginin neticesidir der. “Ona göre insanın gözü neyi görürse değeri o kadardır. İnsanda işe yarayan şey onun görüş ve düşüncesidir. Bundan öte var olan şeyler yağdan etten sinir ve kemikten ibaret bir şeydir.” (Mesnevi VI. s. 117, beyt 1461). “Düşünce ve fikirden yoksun can gözü açık olmayan ancak sakal ve sarığı görür.” (Mesnevi VI. s. 23, beyt 262).

Acaba akıl tek başına metafizik hakikatları kavrayabilir mi? Mevlânâ bu soruya cevap verirken akıl, ilim ve edep görmek içindir. Sevgi ise Allah’ın tarafına uçmak içindir der.

Mevlânâ filozofları, yalnız akla önem verip duyguya ve oluşa önem vermediklerinden noksan görür. Kıyâs ve istidlâlın insanı hatalara düşüreceğini belirtir. O daha ziyade teorik nazari değil, pratik amelî hikmeti tavsiye eder. Konuyla ilgili mesnevîde yer alan bu hikâyeye ne kadar anlamlıdır: “Bir gemiye binmiş olan gramer üstadı, kaptana sorar; sen gramer bilir misin? Kaptan, hayır deyince eyvah der, gitti ömrünün yarısı! Kaptan bu söze içerler ama sabreder. Bir müddet sonra ufuktan bir bulut görülür, derken gökyüzünü kaplar, birden bire bir fırtına kopar, yelkenler yırtılır, direkler kırılır, herkes ne yapacağını şaşırır. Kaptan fırsat bu fırsat deyip koşar. Üstadı bulur, gülümseyerek sorar; babalık sen yüzme bilir misin? Bilgin şaşkın bir halde hayır deyince eyvah der, gitti ömrünün hepsi.” (Mesnevî ...)

İşte bu yüzden Mevlânâ metafizik alemde insanın gerçek rehberinin ancak ilahi sevgi olabileceğini Mesnevi’sinin muhtelif yerlerinde belirtir. Ona göre aşk, Allah’ın vasıflarındandır. İnsan neyi ve kimi severse sevsin bu sevgi onun gerçek varlığıdır ve sevginin asıl kaynağı Allah’tır. Sevgi bütün insanlara hatta bütün varlıklara taalluk eder. Hayrı, güzeli, iyiyi, olgunluğu ve birliği hedef alır. İnsanı insan eden, hırstan, kibirden, varlıktan ve benlikten kurtaran tek ilaçtır.

هر کرا جامه ز عشقی چاک شد
شاد باش ای عشق خوش سودای ما
او ز حرص و جمله عیبی پاک شد
ای طبیب جمله علتها ی ما

“Aşk yüzünden kimin elbisesi yırtıldıysa hırstan ayıptan arındı, pir-i pak oldu. Ey sevdası güzel aşkımız neşelen, sevin, ey bütün hastalıklarımızın hekimisi.” (Mesnevi I, s. 2, Beyt 21).

Aşk-ı ilahiyi ifade eden Mevlânâ’nın şu beyitleri de çok anlamlıdır. Mevlânâ diyorki :

<p>که نه معشوقش بود جویای او اندر آن دل دوستی می دان که هست از یکی نست تو بی نستی دگر کرد ما را عاشقان همدیگر جفت جفت و عاشقان جفت خویش</p>	<p>هیچ عاشق خود نباشد وصل جو چون درین دل برق مهر دوست جفت هیچ بانك کف زدن ناید بدر حکمت حق در قضا و در قدر جمله اجزای جهان ز آن حکیم پیش</p>
---	--

(Mesnevi III., bey 3493).

“Hiçbir aşık yoktur ki sevgilisinin vuslatını arasın, dilesin de sevgilisi onu aramasın, dilemesin. Bu gönülden sevgi şimşegi çaktımı bilki o gönülde de sevgi vardır. Gönülde Allah sevgisi arttı mı şüphe yok ki Allah seni seviyor. Tek elin sesi çıkmaz. Öbür elin olmadıkça, iki elin birbirine vurulmadıkça ne ses çıkar ne seda. İlâhî hikmet ezelde bizi birbirimize aşık etti. O ezeli hikmete göre kâinatın bütün zerrelere çift çifttir ve her cüzü kendi çiftine aşık-tır.”

Demek ki insan hayatı boyunca can yolunu mamur etmeye büyük gayret sarfedecektir. Nefsi şehvetten, cismi, hayvanlığa götüren ihtiras ve azgınlıklardan kurtarmak için vücutta olanlarla kurulan yalancı mamureyi ve bu mamureden duyulan hazları yıkmak gerekir. O zaman bizde yalnız can ve irfan kudreti kalacaktır. Yıkığımız vucut harâbesini bu iki güçle yani sevgi ve akıl iman ve bilgi ile mâmur edersek neticede kibir ve nefsimiz yıkılmış fakat ruhumuz onarılmış olur. Bütün varını Allah aşkına sebil eden kimsenin canı bahtiyar olur. Altındaki zengin defineyi elde etmek için oturduğu evi yıkan kimsenin, bu hareketi ile sonunda saraylar yaptırması mümkündür. Hak-kın hakiki hayranları yüzleri halka ve arkalarını Hak tarafına çevirmiş olanlar değildir. Yüzünü halka çevirmek ancak halkın varlığında ve çehresinde hakkın emaretlerini görebilenlerin işidir. Ermişler çevrelerine topladıkları dostlara Hakka varılacak yolu gösterir ve bu yolda şad olurlar.

Netice olarak şunu diyebiliriz ki manevi terakki ve yükselmenin sınırı yoktur. İnsan her zaman ve her anda yeni şeyler öğrenip anlayabilir. Zira Allah'ın azâmet ve yüceliği sonsuzdur. Mânevî yolculuğun asıl gâyesi de Allah'ı aramak ve bulmak olduğuna göre onun da sonsuz olması gâyet tabiidir. O halde insan, hakikatı itibarıyla varlığın hem başlangıç ve hem de son noktasıdır. İlk yerimize tekrar avdet edecek, ebedî huzur, sükûn ve güzelliğe er geç kavuşacağız.

Şimdi bu noktada Mevlânâ'nın mânevî talebesi durumunda bulunan son devirlerin büyük İslâm mütefekkeri Muhammed İkbal'in mecâzi bir tarzda ve-

ciz olarak ifade etmek istediği Allah - insan arasındaki sıkı bağlılık ve birlik sırrını ifade eden şu sözleriyle konuşmama son vermek istiyorum.

خجل شد چو بهنای دریا بدید	یکی قطره باران ز ابری چکید
گر او هست حقا که من نیستم	که جایی که دریاست من کیستم
ز شرم تنگ مایگی رو میوش	ولیکن ز دریا برآمد خروش
ز من زاده‌ئی در من افتاده‌ئی	ز موج سبک سیر من زاده‌ئی
چو جوهر درختی اندر آینه‌ام	بیاسای در خلوت سینه‌ام

(Külliyat-ı eşâr-i farisi-i Mevlânâ İkbâl-ı Lahuri, Efkâr, s. 227).

“Bir yağmur tanesi buluttan ayrıldı. Denizin genişliğini görünce kendinden utandı ve şöyle dedi: Denizin olduğu yerde ben kim oluyorum? O olunca ben gerçekten yokum. Fakat o anda denizden bir ses yükseldi ve yağmur tanesine şöyle seslendi: Sendeki sermayenin azlığımdan utanma, zira sen benim çabuk hareket eden dalgalarımın doğdu, benden doğdu ve tekrar bana döndün. Benim sonsuz kucagımda huzur içinde ol ve bir cevher gibi ay-namda parla.”

